

Âdile Sultan'ın Fatih'de Kurduğu Okuma Vakfının Sosyo-Ekonomik Yönleriyle İncelenmesi

A Socio-Economic Analysis of the Reading Foundation Established by Âdile Sultan in Fatih

Zehra ÇANKAYA BAYRAKLI*

Öz

Âdile Sultan; Osmanlı Padişahı II. Mahmud'un kızı olarak sarayda üst düzey eğitim almış, Sultan Abdülmecid, Abdülaziz, V. Murad ve Sultan Abdülhamid'in hükümler dönemi-
rini görmüş, yazmış olduğu divanıyla Osmanlı hanım sultanları arasında önemli bir yere sahip entelektüel bir kadındır. Ayrıca döneminde kadınların toplumda çok fazla görünür olmamasına rağmen Âdile Sultan yaptırmış olduğu hayır eserleriyle, katıldığı meclisler, yapmış olduğu ziyaretlerle, düğünüyle hatta vefatıyla hep kamunun yoğun takip ettiği bir kişilik olmuştur. Görkemli, şatafatlı bir yaşam süren Âdile Sultan'ı yakınlarının ard arda gelen ölümleri daha mütevâzı, hayırsever ve fukaraperver bir insana dönüştürmüştür. Bu makale Âdile Sultan'ın Nakşidil Valide Sultan'ın türbesinde sabah namazlarında Kur'an-ı Kerim okunması için kurmuş olduğu vakfını konu edinmektedir. Bir para vakfı olan bu vakfın vakfiyesinde okunan Kur'an-ı Kerim'lerden hâsil olacak sevabın Âdile Sultan'ın annesi Zernigâr Kadın Efen-

* TÜRK-ALMAN ÜNİVERSİTESİ, Şahinkaya Cad. No: 106, 34820 Beykoz/İstanbul
cankaya@tau.edu.tr, ORCID-ID: 0000-0003-1785-1381

Cite this article as: Çankaya Bayraklı, Z. (2023). Âdile Sultan'ın Fatih'de Kurduğu Okuma Vakfının Sosyo-Ekonomik Yönleriyle İncelenmesi. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 08-31.

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

di'ye ve babaannesi Nakşidil Valide Sultan'ın ruhuna hediye edilmesi istenmektedir. Ayrıca Âdile Sultan vakfiyesinde bizzat kendisine hayattayken selameti, öldükten sonra ise ruhu için okunan Kur'an-ı Kerimlerin armağan edilmesini istemektedir. Bu vakıf iki yönüyle dikkat çeker: Öncelikle küçük ölçekli vakıfların kurulmasına imkân sağlayan Osmanlı vakıf sistemindeki para vakıflarının pratikteki uygulamasını göstermektedir. Diğer yandan ağırlıklı olarak kadınlar tarafından vefat etmiş yakınlarının ruhlarına hediye edilmek üzere türbe gibi mekânlarda gerçekleştirilen Kur'an tilaveti vakıflarının bir örneği olmasıdır. Bu vakıflar vakfedenin vefat eden yakınına vefâsını gösterir.

Anahtar kelimeler: Âdile Sultan, Para Vakıfları, Kur'an-ı Kerim Okuma Vakfı, Nakşidil Valide Sultan Türbesi

Abstract

Adile Sultan was an intellectual woman who received a high-level education in the palace as the daughter of the Ottoman Sultan Mahmud II. She had an important role among the Ottoman female sultans with the *divan* (collection) she wrote. Moreover, despite the fact that women were not in view very much during her period, Adile Sultan were always followed by the public owing to her charitable works, the assemblies she attended, the visits she made, and even through her wedding and her death ceremony. The consecutive deaths of her relatives turned Adile Sultan, who had been living a luxurious life in wealth, into a more modest and charitable person helping those in need. This article covers the foundation established by Adile Sultan for Quran recitation at the Tomb of Nakşidil Valide Sultan in Fatih. It is demanded in the foundation certificate-charter of this montes pietatis that good deeds to be derived from Qur'an recitation should be bestowed for the souls of Zerginar Kadın, Adile Sultan's mother, and her grandmother Nakşidil Valide Sultan. It is also requested to recite Quran for the welfare of Adile Sultan when she was alive and for her soul after she passed away. The foundation draws attention in two aspects: on one hand, it indicates the practical implementation of the cash waqfs pietatis in the waqf (charitable foundation) system of the Ottoman, which enables the establishment of small-scale foundations. On the other hand, it is an example of those foundations mostly founded by women meant

10 ÂDİLE SULTAN'IN FATİH'DE KURDUĞU OKUMA VAKFINİN SOSYO-EKONOMİK YÖNLERİYLE İNCELENMESİ

for Quran recitation in the tombs for deceased relatives. These foundations manifest the loyalty of their founders for the relatives passed away.

Keywords: Adile Sultan, Cash Waqfs, Quran Recitation Foundations, the Tomb of Nakşidil Valide Sultan

Extended Abstract

Adile Sultan (1826-1899) became a well-known female Sultan for her philanthropy and literary personality both in her period and after her death.

One of the reasons that makes Adile Sultan different among the women of the dynasty in the Ottoman Period is that she was an intellectual poet who authored a *Divan*. The fact that she mentions the actual events of the period in her works provides us with an insight into both the life in the palace and the conditions of that period.

Adile Sultan lived during the reigns of Sultan Abdulmecid, Sultan Abdulaziz, Sultan Murad V. and Sultan Abdulhamid. Even though women couldn't spend much time outside back then, she was in view in the society both by the means of the foundations she established and her public visits in Istanbul. Consequently deaths of her relatives led her to live a modest life and she developed an interest in literature and mysticism. Adile Sultan, besides having a good education as a daughter of Sultan Mahmud II., earned respect due to her characteristics among the female women of the court at that period. Furthermore she won the approval and love of the people thanks to her charitable works and benevolence. Adile Sultan continued the tradition of establishing foundations like other women from the palace. There are studies examining the foundations established by Adile Sultan. However, no study has been conducted on the foundation that Adile Sultan established for the Qur'an recitation, which routinely took place in the tomb of her grandmother Nakşidil Valide. Therefore the lack of studies on Qur'an recitation foundations has formed the aim of this article so that a contribution to the literature could be made.

The primary purpose of this study is to analyse how the Qur'an recitation foundation worked in the past based on the archive and the foundation's accounting document.

The first feature of the Qur'an recitation foundation in The Na-

kaşidil Valide Sultan Tomb is that it was established as a montes pietatis, which is a type of foundation specific to the Ottomans. In the Ottoman period, those foundations enabled middle class people to establish foundations using their small savings. In general, the Qur'an and *Mawlid-i Sharif* (verses for the birth of the prophet Mohammad) recitation foundations are mainly established as montes pietatis. This study will seek to comprehend the practical functioning of these foundations based on the foundation's charter and the document numbered VGM 01835.00038 in the *General Directorate of Foundations in Ankara*. Initially, the foundation's charter provides us with important information about how it functions, such as what the donated goods are, the duties of the people who would work in the foundation and the wages they would receive in return for these duties and in which areas the foundation would serve. This kind of information is given in detail in the Adile Sultan's foundation charters, which is the subject of this article.

The first foundation charter for the recitation charity in the Nakşidil Valide Sultan Tomb, also the subject of this study, was written on February 25, 1851. As stated in this foundation's charter, 60,000 Ottoman Kurush in cash and 30 copies of the Qur'an were donated. It was requested to deliver the donated Qur'ans to the Nakşidil Valide Sultan Tomb in Fatih and the donated cash was traded with a profit of 15% to increase the income. 10 people who could recite the Qur'an outstandingly were required to come to the tomb every day in the morning prayer and read 20 pages of the Qur'an. Payments were made with the profit obtained from trading 60,000 Kurush and the remaining money was added to the original one. In the endowment, it was requested that the khatms (reading the whole Quran) and prayers should be gifted to Adile Sultan's mother Zernigar, to her grandmother Nakşidil Valide Sultan who were buried in the tomb and also to Adile Sultan herself both when she was alive and following her death.

After the foundations were established, the conditions in the first endowment were revised with an additional or second foundation charter called addendum endowment. In this Qur'an recitation foundation, some conditions were revised by an additional endowment which was formed in 1869.

The second endowment states that the cash allocated in 1856 in-

12 ÂDİLE SULTAN'IN FATİH'DE KURDUĞU OKUMA VAKFINİN SOSYO-EKONOMİK YÖNLERİYLE İNCELENMESİ

creased to 200,000 Kurush, but a daily wage of 25 Kurush paid to *Cuzhans* who were assigned to read the Qur'an was not enough. Therefore, there was a rise in the daily wage of the jurists from 25 Kurush to 75 Kurush. It is understood from the charters that some other officials were also given a raise.

As a result, Adile Sultan's foundation for recitation of the Qur'an in the Nakşidil Valide Sultan Tomb in Fatih was examined through two aspects. First, the foundation was established as a cash waqfs, which is a typical foundation type in the Ottoman period. These foundations enabled middle-income people to also establish foundations using their small savings. In general, the foundations in the Ottoman period for reading the Qur'an and the *Mawlid al-Sharif* were mainly established as montes pietatis. In this study, the practical functioning of those foundations is discussed based on the foundation's charter and the document numbered VGM 01835.00038. In this document, it is seen that the income and expenses of the foundation overlap, and there is no income deficit or surplus of the foundation. Second, the service of the foundation in the form of reciting the Qur'an in the tomb, praying for and bestowing on the souls of the mentioned people gives us information about the practical functioning of reading foundations. Such foundations mainly indicate the loyalty of women to their deceased relatives.

Adile Sultan became an important figure thanks to her intellectual personality followed with interest by the society, which was the result of both the breadth of her economic opportunities and the education she had received. The foundation she established for a routine Qur'an recitation in his grandmother's tomb in Fatih is a manifestation of her loyalty to her relatives.

Keywords: Adile Sultan, montes pietatis, Quran Recitation Foundations, The Nakşidil Valide Sultan Tomb

Giriş

Âdile Sultan (1826-1899) hayırseverliği ve edebî kişiliğiyle hem yarışarken hem de sonrasında kamuda tanınan bir kadın sultan olmuştur (Azamat, 1988, s. 382). Osmanlı hanedanına mensup divan sahibi tek kadın şairdir. Padişah kızları arasında uzun sayılabilecek ömründe Sultan Abdülmecid (1839-1861), Sultan Abdülaziz (1861-1876), Sultan V. Murad (30 Mayıs 1876 – 31 Ağustos 1876) ve Sultan II. Abdülhamid'in (1876-1909) hüküm sürdüğü dönemlerde yaşamış, hem kurmuş olduğu vakıflarla hem de kadınların çok fazla dışarıda zaman geçirmediği dönemlerde ziyaretleriyle toplumda görünür olmuştur. Yakınlarının ardi ardına gelen vefatı onu mütevazı bir hayat yaşamaya, edebiyata ve tasavvufa yönlendirmiştir. Sultan II. Mahmud'un kızı olan Âdile Sultan iyi bir eğitim görmüş olmanın yanında kişiliğiyle sultanların saygısına; hayır eserleri ve yardımseverliğiyle de halkın takdirine ve sevgisine mazhar olmuştur. Yazmış olduğu eserlerde -mersiye, tahassürnâme, iftiraknâme gibi- dönemin yaşanmış olaylarına tanıklığını ve bu olaylara olan yaklaşımını görmek mümkündür.

Âdile Sultan'a 19. yüzyılda kaleme aldığı divanıyla ve kurmuş olduğu vakıflarıyla birçok akademik çalışmada rastlamak mümkündür. Âdile Sultan'la ilgili çalışmaların çoğunluğu iki konu etrafında teşekkül etmektedir. Bu çalışmaların bir kısmı yazmış olduğu divanının üslubu ve içeriğinin edebî açısından değerlendirilmesi şeklindedir.² Bu çalışmalardan biri Ümran Atasoy'ın hazırlamış olduğu "Âdile Sultan ve Tevhîde Hanım divanlarında estetik, söylem analizi ve tasavvuf" başlıklı eserdir. Çalışma; tasavvufi öğeleri barındıran iki şair kadının divanını karşılaştırmaktadır.

Âdile Sultan'ın edebî kişiliği dışında hayatını ve vakıf eserlerini de konu eden çalışmalar bulunmaktadır.³ Bu çalışmalarda Âdile Sultan'ın vakfiyelerinde yer alan vakıflarının hayıreserleri, mülkleri, akarları, vakfin faaliyetleriyle ilgili bilgiler yer alır. Bu eserlerde kaynak olarak çoğunlukla vakfin vakfiyeleri kullanılmıştır. Bu yüzden bu çalışmalar Âdile Sultan'ın vakıflarıyla ilgili genel bir değerlendirme olarak görülebilir.

Vakıfların zaman içerisindeki değişimlerini -idari olarak yapılan değişiklikler, ekonomik olarak harcama kalemlerinde farklılaşma vs- periyodik olarak tutulan muhasebe defterleriyle izlemek mümkün olabilir. Bu çalışmada Âdile Sultan'ın; babaannesi Nakşidil Valide Sultan'ın tür-

14 ÂDİLE SULTAN'IN FATİH'DE KURDUĞU OKUMA VAKFINİN SOSYO-EKONOMİK YÖNLERİYLE İNCELENMESİ

besinde Kur'an-ı Kerim okuma vakfı vakfiyeleri ve vakfın gelir ve gider kalemlerini gösteren muhasebe defteri yardımıyla incelenmektedir.

Osmanlı döneminde cami, mektep, medrese, bimarhane , hastahane gibi hayır kurumlarının inşa edilmesi, ihtiyaç sahiplerinin bu kurumlardan istifade etmesi çok bilinen bir vakıf faaliyet biçimidir. Diğer yanda günümüzde çok fazla bilinmeyen küçük ölçekte kurulmuş vakıflar da bulunmaktaydı. Belli bir döngü içinde türbe, cami ve mescitlerde Kur'an-ı Kerim, Buhâri-i Şerif, Mevlid-i Şerif gibi temel İslâm metinlerinin okunması amacıyla belli bir gelirin vakfedilerek kurulan küçük ölçekli okuma vakıfları bu guruba örnek gösterilebilir. Bu çalışmada Nakşidil Valide Sultan vakıflarından bağımsız olarak Fatih'teki Nakşidil'in medfûn olduğu türbede Âdile Sultan'ın kendi tarafından müstakil olarak kurduğu Kur'an-ı Kerim Okuma Vakfı konu edinilmektedir. Kur'an okuma vakıfları çok bilinmeyen bir vakıf türü olması nedeniyle bu makalede Kur'an vakıflarının işleyişini, faaliyetlerini de ortaya koymak amaçlanmıştır.

1. Âdile Sultan'ın Hayatı

Âdile Sultan Osmanlı Padişahı Sultan II. Mahmud ile Zernigar Kadın'ın kızı olarak 29 Mayıs 1826 yılında doğmuştur. Âdile Sultan'ın doğumundaki hazırlıklar tedarik edilen eşyaların miktarı ve masrafları içeren listesi arşivde bulunmaktadır. Elif Naci Adile Sultan'ın doğumunda tedarik edilen eşyaları kaleme aldığı makalede ayrıntılı olarak sıralamaktadır. Âdile Sultan'ın doğumu nedeniyle Enderun mehterleri, Bîrun mehterleri gibi bazı yerlere ihsan-ı şahaneler dağıtılmıştır. (Elif Naci, s. 28).

Âdile Sultan, annesini 1832 tarihinde 6 yaşındayken kaybetmiştir. Âdile'ye Sultan II. Mahmud'un hanımlarından Hâce Nevfidan Kadın analık görevini ifa etmiştir. Âdile Sultan erken yaşta annesini kaybetmenin acısını kaleme almış olduğu divanının *Tahassürnâme* bölümünde dile getirmiştir.⁴ Kendisine annelik yapan Nevfidan Kadın hakkında da duygularını aktardığı beyitlere divanında rastlanmaktadır.⁵

Âdile Sultan sarayda üst düzey bir eğitim görmüş, 1838 yılında 13 yaşındayken babasını kaybetmiştir. Bundan sonraki dönemde tahsil ve terbiyesiyle ağabeyi Sultan Abdülmecid ilgilenmiştir. Evlenme çağına geldiğinde 1845 yılında Tophane Müşiri Mehmed Ali Paşa'yla nikâhları kıyılır. Bir yıl sonra üst düzey devlet erkânının da katıldığı düğün töreni

günümüzde Haydarpaşa Tren İstasyonu'nun bulunduğu yer ve arkasındaki Haydarpaşa çayırında gerçekleşmiştir. Doğumu gibi düğünü de döneminde dikkat çeken olaylardan biri olmuştur. Osmanlı Devleti'nin ilk resmî gazetesi olan *Takvîm-i Vekâyi*'de Âdile Sultan'ın düğünüyle ilgili haber yayınlanmıştır.⁶ Haber incelendiğinde ne derece görkemli, üst düzey katılımın olduğu bir düğün töreninin gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

Âdile Sultan evlendikten sonra Beşiktaş'ta Defterdar Burnu'nda bulunan Neşetâbâd Sarayı'nda ikamet etmiştir. Neşetâbâd Sarayı dışında Alibeyköy'de bulunan Silahdarağa Çiftliği/Hüsrevâbâd Kasrı, Validebağ'ında bulunan Âdile Sultan Kasrı, Kandilli'de Adile Sultan Sarayı, Fındıklı ile Salıpazarı arasında bulunan Sahilsarayı, I Abdülhamid'in kızı Esmâ Sultan'dan kalan Kuruçeşme'deki Sahilsarayı diğer ikamet ettiği yapılar olmuştur (Kolay, 2017, s. 18). Âdile Sultan'ın Mehmed Ali Paşa'yla evliliğinden Sıdika, Aliye, İsmail ve Hayriye isimli çocukları dünyaya gelmiş, ilk üç çocuğu küçük yaşlarda vefat etmiştir (Sakaoğlu, 2008, s. 407-412).

Âdile Sultan'ın Sultan II. Mahmud'un kızı, Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz'in kız kardeşleri ve Sultan Abdülhamid'in halası olarak hanedan ailesinde önde gelen isimlerden biri olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Kanûnî Sultan Süleyman'ın şiirleri ilk kez *Muhibbi Divanı* olarak 1308(1809-91) yılında bastırması sanata ve edebiyata düşkünlüğünü göstermektedir (<https://kygm.ktb.gov.tr/TR-1000/muhibbi-divani.html>).

Âdile Sultan'ın yazmış olduğu divanında kendi ve yakınlarının hayatında cereyan eden ölüm, doğum, intihar, savaş, düğün gibi önemli olayları manzum olarak aktarması bizlerin Osmanlı hanedanının yaşantısı, devlet protokolündeki işleyiş, bir kadın olarak Âdile'nin hayata, olaylara bakış açısıyla ilgili bilgiler vermektedir. Özellikle Sultan Abdülaziz için yazdığı mersiyede Padişah'ın aslında intihar etmediği, onun öldürüldüğü ve bu olaya intihar süsü verildiğini aktarmaktadır. Bunun dışında yirmi dört yıllık evliliğinin ardından eşi Mehmed Ali Paşa'nın vefatı sonrasında divanında onun yapmış olduğu hizmetlerini, hayır-severliğini sıralayan beyitler yer almaktadır. Dördüncü çocuğu Hayriye Sultan'ın babasının ölümünden bir yıl sonra genç yaşta henüz dört yıllık evliyken vefat edişi Âdile Sultan'ı büyük bir kedere sevk etmiş olmalıdır. Kızı için divanında "Mersiyye der Hakk-ı Hayriyye Sultan" başlıklı mersiye kaleme almıştır.⁷

16 ÂDİLE SULTAN'IN FATİH'DE KURDUĞU OKUMA VAKFINİN SOSYO-EKONOMİK YÖNLERİYLE İNCELENMESİ

Âdile Sultan yakınlarının ölümünün onda yarattığı kederini divanında paylaşmıştır. Bu kederler onu tasavvufa yönlendirmiş olabilir. Âdile Sultan Nakşibendî şeyhlerinden Mehmed Cân Efendi halifelerinden Bâlâ Tekkesi Şeyhi Ali Efendi'ye intisap etmiş, hatta bu intisabından ötürü olsa gerek Bâlâ Camii ve Tekkesi'ni tamir ettirmiştir. Şeyhine olan hürmet ve muhabbetini divanında yazdığı methiyede manzum olarak kaleme almıştır. Bunun dışında şeyhinin vefatı üzerine söylediği manzum beyitler de mevcuttur. Âdile Sultan'ı yaşamış olduğu olayların etkisiyle olsa gerek hayatın geçici, dünyanın fani, ahiretin insan için gerçek/son mesken olduğu, ahirette mutlu olmanın Allah'ın rızasına uygun olarak bu dünyada hayır ve hasenatla meşgul olarak gerçekleşeceği fikri divanında ağırlıklı olarak işlenmektedir (Özdemir, H. [1996]. Âdile Sultan Divanı).

Âdile Sultan'ın kaleme aldığı divanı ağırlıklı olarak tasavvufi-dini muhtevaya sahip olup içerik olarak mersiye, naat, münâcât ve din büyüklerine yazılmış methiyelerden oluşmaktadır. Bunların dışında daha önce ifade edildiği gibi aile efradından vefat edenlerin arkasından yazmış olduğu *İftiraknâme* ve *Tahassürnâmeler* bulunmaktadır. Ayrıca Âdile Sultan'ın musikiyle haşır neşir bir kadın olarak bir bestesi günümüzde bilinmektedir. Hicaz-Hümâyûn makamında bestelediği ilahisi TRT repertuarına girmiştir (Mazak, 2000, s. 128).⁸ Bestesi dışında Hacı Faik Bey tarafından Hüz zam makamında bestelenen bir ilahisi de bulunmaktadır.⁹

Besteci, yazar ve şair Leyla Saz, *Saray ve Harem Hatıraları* kitabında Âdile Sultan'ın nazik, güler yüzlü, hayırsever ve dindar bir kadın olduğunu aktarmaktadır. Âdile Sultan'ın geniş ekonomik imkânlara sahip, birçok çalışanın hizmetinde olduğu refah bir hayat yaşadığı fakat eşi Mehmed Ali Paşa'nın ve bir yıl sonra kızı Hayriye Sultan'ın genç yaşında vefatının Âdile Sultan'ı derinden üzdüğünü ve bu durumun onu hayır hasenata ve daha çok ibadete yönlendirdiğini aktarmaktadır. Fakir çocukların mektebe gitmesini sağlaması, ihtiyaç sahibi gelinlik kızlara çeyiz temini, fukara ailelerin evlerine kuyu kazdırmak gibi kurmuş olduğu vakıflar dışında çok fazla bilinmeyen hayır faaliyetlerinde de bulunduğunu belirtir (Saz & Demir, 2010, s. 210-212).

Ayşe Osmanoglu, *Babam Sultan Abdülhamid* kitabında Âdile Sultan'ın kişiliği ve babası II. Abdülhamid'in halası Âdile Sultan'a nasıl bir hürmet ve saygıyla muamele ettiğiyle ilgili bir anekdot aktarmaktadır.¹⁰

Âdile'nin padişah kızı olarak almış olduğu iyi eğitim ve kişiliğiyle babasından sonra tahta geçen diğer padişahların saygı duyduğu bir kadın olmuştur. Ayşe Osmanoğlu da Âdile Sultan'ı hayır ve hasenatı ile fukaraperver, ilim ve irfan sahibi, dindar bir kadın olarak tanımlamaktadır. Özellikle Âdile Sultan'ın maiyetinde çalışanlara karşı nezaket sahibi olduğunu, ölümünden sonra saraya gelen cariye ve ağaların sultanın hikâyelerini aktarırken gözyaşlarını tutamadıklarını aktarmaktadır (Osmanoğlu, 2016, s. 98-99).

Kadınların o dönemde toplumda çok fazla görünür olmamasına rağmen Âdile Sultan'ın sıkça şehir içinde dolaştığı, temaşa ve mesire alanlarına gittiği, sıkça Eyüp Sultan'ı, Nakşidil Valide Sultan ve Fatih Sultan Mehmed Han'ın türbelerini ziyaret ettiği, kolluk kuvvetlerine, çevredeki esnafa ve ihtiyaç sahiplerine ikramlarda bulunduğu arşiv belgelerine dayanarak ortaya konmuştur (Kolay, 2017, s. 18).

Âdile Sultan'ın padişah kızı olarak sarayda iyi bir eğitim görmesi, entelektüel birikimi, sanata ve edebiyata düşkünlüğü, tasavvuf ehli oluşunun sonucu olarak Fındıklı'daki sarayı dönemin âlim ve meşâyihinin toplandığı bir yer hâline gelmiştir. Onun kaleme aldığı divan dışında kurmuş olduğu vakıflarla, etrafındaki ihtiyaç sahiplerine yapmış olduğu yardımlarla halkın, çevresinin teveccühünü kazanmış bir sultandır. Âdile Sultan h. 2 Şevval 1316 (m.1898) yılında bir bayram sabahı vefat etmiştir. Âdile Sultan'ın vefat edişi, evliliği gibi toplumda büyük yankı bulmuş, dönemin gazetelerinden *İkdâm*'da 14 Şubat 1899 tarihinde "İzhar-ı Matem" başlıklı bir mersiye ile kamuoyuyla paylaşılmıştır.

Eyüp Sultan Camii avlusunda kalabalık bir cemaatle kılınan cenaze namazına devlet erkanı, ulemâ, şeyh ve dervişler, devrin ileri gelenleri de katılmışlardır. Âdile Sultan hayattayken bizzat kendi tarafından Eyüp'te yaptırdığı türbede eşi Mehmed Ali Paşa'nın kabrinin de bulunduğu daireye defnedilmiştir. Türbe iki daireden oluşmaktadır. Bir dairede Âdile Sultan, eşi, kızları Sıdika, Aliye ve Hayriye Hanım ve İsmail Bey'in kabirleri bulunmaktadır. Diğer dairedeki kabirler; V. Murad'ın eşi Resan Hanım ve kızı Fatma Aliye Sultan'a aittir. Vefatıyla ilgili birçok devlet erkanı ve yabancı devlet temsilcileri taziye mesajları göndermiş, Rum patriği, Belçika ve Yunan hükûmetleri namına büyükelçileri taziye ziyaretlerinde bulunmuşlardır (Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [COA], İ.HUS. 73/8, tarih: h. 06.10.1316; COA, HR. TH, 222/51, tarih: m. 19.02.1899/h. 13 Receb 1409).

18 ÂDİLE SULTAN'IN FATİH'DE KURDUĞU OKUMA VAKFINİN SOSYO-EKONOMİK YÖNLERİYLE İNCELENMESİ

Kadınların ekonomik imkânları nispetinde mütevazı bir çeşmeden büyük külliyelelere kadar geniş yelpazeye sahip olduğu vakıflar kurmaları Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan Cumhuriyet Dönemi'ne kadar bir gelenek olarak devam etmiştir. Kurmuş olduğu vakıflarla dolaylı olarak da halkın padişah ve hanedan üyelerine olan sadakatini, bağlılığı arttırmıştır.

Âdile Sultan'a gelir olarak yıllık 125.000 kuruşun tahsis edildiği arşiv belgelerinde görülmektedir(COA, C.SM. 43/2168). Bu meblağın dışında vefat eden eşi Mehmed Ali Paşa'nın kalan maaşı da Âdile Sultan'a aktarılmaktaydı (Özgişi, 2013, s. 465).

Âdile Sultan'ın yaptırmış olduğu eserlerin tamamını vakfiyelerinde göremeyiz. Bu kurmuş olduğu vakıflar dışında da birtakım hayıreserlerinin, binaların/yapıların bâniyesi olduğunu göstermektedir (Özdemir, H. [1998]. Âdile Sultan Vakfıyesi). Genel olarak bizzat kendisinin yaptırmış olduğu ve onun ikameti için yaptırılmış bazı eserleri şu şekilde sıralayabiliriz:

Âdile Sultan Çeşmesi: Ümraniye Dudullu bölgesinde bulunan çeşme mermerden yapılmıştır. Çeşmenin 1304 tarihli kitabesinde Âdile Sultan tarafından babası Sultan II. Mahmud adına restore edildiği aktarılmaktadır. Çeşmenin yan tarafında bulunan hicrî 1275 tarihli kitabedeki beyitlerde Âdile Sultan'dan önce çeşmeyi sırasıyla Sultan II. Mahmud'un ve Şevki Nihal Usta'nın ihya ettiği anlaşılmaktadır (suvakfi.org.tr, 2016).

Âdile Sultan Valide Bağı Köşkü: Üsküdar Altunizâde'de Koyuolu'nda Validebağı Korusu'nun ortasında bulunmaktadır. Bu bağ Sultan Abdülmecid tarafından satın alınmış olup Sultan Abdülaziz tarafından kız kardeşi Âdile için köşk olarak 1269(1853) tarihinde yaptırılmıştır (Mazak, 2000, s. 61).

Âdile Sultan Sarayı/Kandilli: Günümüzde Kandilli'de bulunan bu saray inşa edilmeden önce söz konusu yerde Tophane Müşiri Halil Mehmed Paşa'ya ait köşk bulunmaktaydı. Sultan Abdülmecid kız kardeşi Âdile için 1835 tarihinde bu köşkü satın alıp yıktırarak yerine 1861-1870 tarihleri arasında Âdile Sultan Sarayı'nı kız kardeşi için inşa ettirmiştir (Eyice,1988).

Âdile Sultan Sıbyan Mektebi: Söz konusu mektep Âdile Sultan tarafından Küçük Mustafa Paşa'da Gül Camii'nin karşısında h. 1285(m. 1869) tarihinde yaptırılmıştır (Özdemir, 1996, s. 87-88).

Âdile Sultan Sarnıç ve Şadırvanları: Âdile Sultan Galata Mevlevîhanesi, Seyyid Nizam Türbesi ve Galata Arab Camii'nde sarnıç ve şadırvanlar yaptırmıştır.

Âdile Sultan Namazgâhı: Altunizâde İsmail Paşa Mahallesi'nde bulunan Namazgâh bugün mevcut değildir.

Bâlâ Camii: Silivrikapı'da bulunan 1892 yılında yıkılan Bâlâ Camii ve yanındaki türbeyi ihya etmiştir. Âdile Sultan'ın müntesip olduğu şeyhi burada hizmet vermektedir.

Âdile Sultan İtikaf Odası: Âdile, Eyüp'te kadınlar mescidi olarak bilinen odayı ihya etmiştir. Ramazan aylarında Âdile Sultan burada itikafa girmektedir (Mazak, 2004, s. 131-134).

Âdile Sultan'ın vakıflarının gelirlerinden Cumhuriyet Dönemi'nde de istifade edilmiştir. Âdile Sultan'ın kurmuş olduğu vakıfların gelir fazlasının Anadolu'da düşman tarafından yakılan köylerin onarımı için tahsis edildiği anlaşılmaktadır (Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi [CCA], 198/355/6, tarih: 11.03. 1923).

2. Âdile Sultan'ın Vakfiyelerinde Kur'an-ı Kerim Okuma Vakfı

Osmanlı Dönemi'nde bir vakfın kurulabilmesi için öncelikle hukuki bir vesika olan vakfiyesinin tanzim edilmesi gerekmektedir. Vakfiyeler vâkıf(vakıf kuran kişi) tarafından vakfın nasıl ve ne şekilde bir görev icra edeceğiyle ilgili kuralları belirtmesi ve bunun kadı tarafından tescil edilmesiyle oluşan hukuki vesikalardır. Vakfiyede hayır amacıyla vakfedilmiş binalar ve bunların işletilmesi için vakfedilmiş menkul ve gayrimenkul gelir kaynaklarının konumları, miktarları, yüz ölçümleri, sınırları ve hukuki formları tafsilatlı bir şekilde anlatılır. Bunun dışında vakfedilen gelir kaynaklarının yönetimi, personele ödenecek ücretler, gelirlerin nasıl ve ne şekilde değerlendirileceği, hangi hizmetlerin gerçekleştirileceğiyle ilgili önemli bilgiler ihtiva eder.

Âdile Sultan'ın 1851-1892 yılları arasında kurduğu vakıfların vakfiyeleri, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde 4993 numarayla kayıtlı altın varaklı tezhip süslemeli 88 varaktan oluşan bir cilt içerisinde toplanmıştır. Bu cilt 14 bölümden oluşmaktadır. Her bölümde şahitlerin isimleri, tescil tarihi ve mühür bulunmaktadır. Adile Sultan'ın yaptırmış olduğu hayır eserlerinin tamamı vakfiyelerde yer

20 ÂDİLE SULTAN'IN FATİH'DE KURDUĞU OKUMA VAKFINİN SOSYO-EKONOMİK YÖNLERİYLE İNCELENMESİ

almamaktadır. Âdile Sultan'ın vakfiyelerinin transkripsiyonu Hikmet Özdemir tarafından Âdile Sultan Vakfıyesi başlıklı eserde neşredilmiştir (Özdemir, 1998). Bu makalede kaynak olarak bu vakfiyelerin transkripsiyonu kullanılmıştır.

Osmanlı vakıf geleneğinde vakfedilen mallar menkul ve gayrimenkul olarak çeşitlilik göstermektedir. Gayrimenkullere baktığımızda müstakil bir binanın vakfedilebildiği gibi bir odanın tek başına vakfedildiği de söz konusudur. Bunun yanında geniş araziler, meyve bahçeleri, zeytin ağaçları vakfedildiği gibi, değirmen, yağhane, dokuma tezgâhı, ticari dükkânlar, hamamlar, iç gümrükler gibi ticari işletmeler de vakfedilmektedir. Bunların dışında menkul(taşınabilir) malların da vakfedildiği görülmektedir. Halı, Kur'an-ı Kerim, savaş silahları, at, koyun ve nakit para taşınabilir vakfedilen mallara örnek olarak verilebilir. Fakat bunların içerisinde nakit paranın vakfedilmesi 16. ve 17. yüzyılda tartışmaların odak noktasını oluşturmaktadır (Singer, 2012, s. 22). Bahsedilen vakıflara para vakıfları denilmektedir. Söz konusu olan vakıflarda vakfedilen paranın getirmiş olduğu rıbh(kâr) vakfa gelir sağlamaktaydı. Âdile Sultan'ın kurmuş olduğu vakıflarda vakfedilen malların menkul ve gayrimenkul olarak her iki gurubu da ihtiva ettiği görülmektedir.

Nakşidil Valide Sultan Türbesi'nde Âdile Sultan'ın kurmuş olduğu Kur'an-ı Kerim okuma vakfına ait iki vakfiye bulunmaktadır. İki vakfiye sırasıyla şu şekilde özetlenebilir:

- İlk vakfiye 23 Rebiülahîr 1267'de (25 Şubat 1851) oluşturulmuştur. Bu vakfiyede Âdile Sultan *nuhbetü'z-zaman râbi'atü'd-deverân, devletlü, iffetlü, ismetlü Âdile Sultan aliyyetü'ş-şan* ifadeleriyle anılmaktadır.

Bu vakfiyede 60.000 kuruş nakit ve 30 adet Kur'an-ı Kerim cüzü vakfedilmektedir. Kur'an cüzlerinin bir sandık içerisinde muhafaza edilerek Fatih'de bulunan Nakşidil Valide Sultan Türbesi'ne teslim edilmesi buyrulmaktadır. Vakfedilen nakit paranın Evkâf Nezâreti'ne teslim edilerek *rehn-i kavi* yahut *kefâlet* yoluyla 10'a 11,5 hesabıyla yani %10 kârla istirbâh olunması(işletilmesi) şart koşulmaktadır.

Elde edilen nemayla(gelir) Kur'an-ı Kerim'i tecvid ve tertil üzere yani kurallara uygun, ağır ağır anlaşılır şekilde okuyan 10 kişinin hergün sabah namazında türbeye gelmesi ve birer cüz Kur'an-ı Kerim oku-

arak 30 günde 10 tane hatim indirilmesi istenmektedir. Bu 10 kişilik gruptan birisinin gurubun başkanı/*reis-i eczâhanân* olarak hatim duasını yapması, okunan hatimlerin türbede defnedilmiş Âdile Sultan'ın annesi Zernigâr Kadın Efendi'ye, babaannesi Nakşidil Valide Sultan'a ve bizzat kendilerine hayattayken selameti öldükten sonra ise ruhuna hediye edilmesi vazedilmektedir. Bu işler için *reis-i eczâhanâna*¹¹ günlük 40 kuruş ve diğer cüzhânlara 25 kuruş ödenmekteydi.

Sandıkta bulunan cüzlerin muhafaza edilmesi büyük önem taşımakta ve sandığın anahtarını Nakşidil Valide Sultan Türbesi'nde görevli *türbedar-ı evvel* muhafaza etmekteydi. Nakşidil Valide Sultan Türbesi'nde görevli diğer iki türbedâr (*türbedar-ı sâni ve sâlis*) düzenli bir şekilde okumaların gerçekleştirilmesinden sorumluydular. *Türbedar-ı evvele* 15 kuruş, *türbedar-ı sâni* ve *sâlise* tamamlanan her hatim için 10'ar kuruş ödeme yapılmaktaydı. Bu görevlerin dışında yıpranmış cüzlerin tamiri, yenilenmesi, eksiklerin yerine yenilerinin tedariki gibi işlerin takibini söz konusu türbedarlar yapmaktaydı. Vakfın giderleri, çalışanların ücretleri 60.000 kuruşun nemalanmasıyla elde edilen kâr-la ödenmekte, kalan para asıl olana ilave edilmekteydi.

Vakfiyede bunların dışında asıl parayla ilgili şartlar sıralanmaktadır. Buna göre eğer asıl para 70.000 kuruşa ulaşırsa beş eczâhan daha görevlendirilerek aylık 15 hatim; şayet asıl para miktarı 80.000 kuruşa ulaşırsa beş eczâhan daha görevlendirilerek aylık 20 hatim indirilmesi vakfiyede aktarılmaktadır. Aynı şekilde 90.000 kuruş olduğunda beş eczâhan ilavesiyle 25 hatim; 100.000 kuruş olduğunda yine beş eczâhan daha dâhil edilerek 30 hatim indirilmesi şart koşulmaktadır. Bu miktardan sonra artan paradan vakfın masraflarının düşülmesinin ardından fazla gelirin görevli eczâhanân ve türbedarlar arasında pay edilmesi tavsiye edilmektedir.

Vakfiyede türbedarların cüzleri muhafaza etmesi, hatimlerin düzenli ve vaktinde icra edilmesi, yıpranan cüzlerin tamiri, eksilenlerin temini gibi işlerin takipçileri olmaları dışında vakfın asıl yöneticilerinin/mütevellilerinin Evkâf-ı Hümâyun'da görevli zevât-ı kiram olduğu aktarılmaktadır. Bu mütevellilerin vakfın işleyişinin usulüne uygun olmadığı durumlarda parayı fakirlere dağıtmaları tavsiye edilmektedir. Ayrıca mütevellilere yukarıda belirtilen şartları değiştirme yetkisi verilmekteydi. Buna göre Evkâf Nezâreti'nde görevli olan mütevelliler belirlenmiş meblağları azaltma ve yükseltme yetkisine sahip olduğu

22 ÂDİLE SULTAN'IN FATİH'DE KURDUĞU OKUMA VAKFINİN SOSYO-EKONOMİK YÖNLERİYLE İNCELENMESİ

gibi şartlar üzerinde değişikliğe gitme yetkisine de sahiptiler. Vakfiye tanzim olurken Âdile Sultan'ın vekili Osman Ağa'dır.

- İkinci vakfiye, ek/zevl vakfiye olarak Safer 1286 / Mayıs 1869 yılında akdolanmış olup birinci vakfiyedeki bir kısım şartların ek vakfiyede değiştirilerek yeniden düzenlendiği görülmektedir. Vakfiyeye Evkâf Nezâreti'nde müfettiş Seyyid Halil tarafından mühürlenmiştir. Vakfiye akdolanırken Âdile Sultan'ı temsilen bu sefer kethüdâsı Abdülhamid Ferid Efendi bulunmaktadır.

Vakfiyede akar olarak tahsis edilen nukûdun 200.000 kuruşa çıktığını fakat 30 nefer eczâhanâna verilen 25 kuruş yevmiyelerin yeterli olmadığı belirtilmektedir. 15 nefer eczâhanânın sabah namazı vaktinde Kur'an-ı Kerim tilavet etmeye devam etmesi, iki günde bir hatim indirmesi ve bu görevlerinin karşılığı olarak cüzhânların yevmiyesinin 25 kuruştan 75 kuruşa yükseltilmesi istenmektedir. Reis-i eczâhanâna hatim duası için 40 kuruş veriliyorken 15 kuruş zam yapılarak yevmiyesi 55 kuruşa çıkarılmıştır. Hâsıl olan sevabın Hz. Peygamber'in, ashabının, tâbiînin, tebe-i tâbiînin, Âdile'nin babası Sultan II. Mahmud'un, annesi Zernigâr Kadın'ın, zevci Mehmed Ali Paşa'nın, kerimesi Hayriye Hanım'ın ruhlarına hediye edilmesi şart koşulmaktadır. Okunan Kur'an-ı Kerim'in hayattayken Âdile Sultan'ın selameti, öldükten sonra ise ruhu için okunması dile getirilmiştir.

Okumaların düzenli bir şekilde yürütülmesi, cüzlerin muhafaza edilmesi, gerekli eksikliklerin tamamlanması gibi işlerin takibini yapan türbedarlara zam yapılmamıştır. Vakfın yöneticisi olarak Seyyid Abdüssamed İsmet Efendi atanmaktadır. Seyyid Abdüssamed İsmet Efendi para vakfının gelir ve giderlerinden sorumlu olup herşeyin usulüne uygun gerçekleştirilmesinden sorumluydu. Ayrıca vakfın gelir ve harcamalarını gösteren muhasebe defterinin tutulması, cüzhânlara ücretlerini ödemek görevleri arasında bulunmaktaydı. Bir önceki vakfiyede belirtilmeyen müteveli maaşı zevl vakfiyede 250 kuruş olarak belirlenmiştir.

Âdile Sultan'ın Nakşidil Valide Sultan'ın türbesinde bulunan okuma vakfı para vakfı olarak kurulmuştur. 60.000 kuruş nakit para akar olarak vakfın giderleri için tahsis edilmiştir. Vakfiyede; söz konusu olan nakit paranın %15 kâr oranıyla işletilmesi hükme bağlanmıştır. Bu paranın işletilirken rehn-i kavi yahut kefâlet yoluyla istirbâh ve istiğlal olunması şart koşulmuştur. Vakıflar iktisadî anlamda bir işletme olarak düşünülebilir. Vakfın gelir getiren kaynakları işletilerek, ekonomik

anlamda nema(kâr) elde edilirdi. Elde edilen gelir vakıfta çalışan görevlilerin maaşları ve vakfın diğer giderleri için harcanırdı.

Para vakıflarında vakfedilen nakit para “muâmele-i şer’iyye”, diğer ismiyle “bey’u’l-ıyne” denilen metodlarla(yöntemlerle) kredi verme/borçlandırma yöntemleriyle işletilmektedir. Bu muamelelerde kefâlet yahut rehin gibi teminatların olması çoğunlukla şart koşulurdu.

Kefâlet ile kefil borçlu kişinin yüklendiği sorumluluğu kendisine yüklemektedir. Kefâlet sözleşmesi alacaklı şahsın alacağını temin etme ihtiyacının bir sonucudur. Kefâlet; şahsa *kefâlet* ve *mala kefâlet* olmak üzere ikiye ayrılır. Şahsa kefâlet usulünde kefil olan zat bir kimsenin şahsına kefil olarak şahsın alacaklıya teslim edilmesi yahut mahkeme de huzura çıkartılmasından sorumludur. Mala kefâlette, kefil kişi borcun ödenmesine yahut malın teslimine kefil olmaktadır (Apaydın, 2002, s. 170). Genellikle para vakıflarında vakfedilen paranın gelir getirmesi için kullanılan işlemlerde sadece kefâletle yetinilmeyip rehn-i kâvinin de olmasının istenmesi, kefâletle yapılan işlemlerde kefâletin yeterli derecede alacağın teminatına güvence sağlamadığını akla getirmektedir.

Ribânın haram olması nedeniyle paranın kredi işlemlerinde farklı satış akitleriyle işletilmesi söz konusudur. Rehn-i kavî ifadesi genel olarak bütün para vakıflarının vakfiyelerinde geçmektedir.¹² Vakfiyelerde paranın işletilmesinde hangi usûlün kullanılacağı dile getirilmektedir. Âdile Sultan’ın babaannesi Nakşidil Valide Sultan’ın Ayvansaray’daki vakfına ait vakfiyesinde(h. 1267 /m.1850) “...*meblağ-ı mezbûr yalnız kefâletle verilmeyüp ancak rehn-i kavî ile ona on bir buçuk hesâbı üzere istirbâh olunup...*” ifadesi bu duruma örnek olarak gösterilebilir (VGM Defter No: 1463, Kayıt No:165).

Mehmet Genç’e göre; Osmanlılar vakıf kurumunu kendinden önceki toplumlardan almakla birlikte kendi sistemlerinin vazgeçilmez unsurlarından biri hâline getirmekle kalmamış, ayrıca iki tane yenilik getirmişlerdir. Bunlardan ilki para vakıflarıdır. Para vakıfları sayesinde yüksek ekonomik imkânlara sahip taşınmaz malların vakfedildiği sektöre küçük tasarruflarıyla mütevazı halktan kimselerin de katılabilmesidir. İkinci yenilik icareteyn olarak bilinen çift-kiralama sistemidir (Genç, 2014, s. 17). Bu anlamda Genç’in değerlendirdiği Osmanlı’ya özgü olan para vakıflarının bir örneğini, işleyişini Âdile Sultan’ın Nakşidil Valide Sultan Türbesi’ndeki okuma vakfında görebiliyoruz.

24 ÂDİLE SULTAN'IN FATİH'DE KURDUĞU OKUMA VAKFININ SOSYO-EKONOMİK YÖNLERİYLE İNCELENMESİ

Erol Özvar ve Sadullah Yıldırım'ın hazırladığı "İstanbul'da para vakıflarının kuruluşunda yaşanan uzun vadeli değişimler" başlıklı *İstanbul Şer'iyye Sicilleri Vakfiyeler Kataloğu*'nda bulunan 4.500 vakfiye kullanılarak hazırlanmış makale askerî, reâyâ ve kadınlar gibi farklı kesimlerin vakıf kurma eğilimleriyle ilgili tespitler sunmaktadır. Vakıf müessesesinde sosyal tabakalaşma bakımından askerî sınıfın vakıf kurucusu olarak sektöre hâkim olduğu yönündeki genel kanaatin aksine reâyâ ve kadınların askerî sınıf kadar vakıf kurucusu olarak vakıf sektöründe rol oynadığı amprik olarak hazırlanmış çalışmanın sonuçları arasında yer almaktadır. Kadınların para vakfı kurma konusunda aktif rol oynamasının nedeni küçük ekonomik birikimlerle para vakfı kurabilmenin mümkün olabilmesidir (Özvar, E. & Yıldırım, s. 50). Özvar ve Yıldırım'ın çalışmasında bahsedildiği gibi kadınların para vakfı sektöründe diğer sınıflara kıyasla aktif rol oynadığı görüşünü bu çalışmanın konusunu teşkil eden Âdile Sultan'ın kurmuş olduğu Fatih'deki Kur'an okuma vakfı da tasdikler niteliktedir.

Âdile Sultan'ın Fatih'de bulunan Nakşidil Valide Sultan Türbesi'nde rutin olarak Kur'an-ı Kerim tilavet edilmesi üzerine kurulmuş vakfını iki yönden incelemek mümkündür. Bir tarafla ağırlıklı olarak Osmanlı'ya özgü vakıf çeşidi olan, geniş ekonomik imkânlarla sahip olmayan kişilerin de vakıf kurmasına olanak sağlayan para vakfı olarak kurulmasıdır. Diğer taraftan türbede Kur'an tilavet edilmesi, hatim duasının yapılması, hâsıl olan sevabın şart koşulan kişilerin ruhlarına hediye edilmesi şeklinde vakfın hizmet vermesi okuma vakıflarının pratikteki uygulamalarıyla ilgili bize önemli bilgiler sağlamaktadır.

3. Nakşidil Valide Sultan Türbesi'nde Âdile Sultan'ın Okuma Vakfı

23 Rebülahir 1267(25 Şubat 1851) yılında vakfiyesinin tanzim edilmesiyle kurulan türbede Kur'an-ı Kerim okuma vakfının şartlarında/yönetmeliğinde Safer 1286 (Mayıs 1869) tarihinde akdolan zeyl/ilave vakfiyeye birtakım değişiklikler yapılmıştır. Vakıflar yaşayan kurumlar/işletmeler olarak zaman içerisinde değişmekte ve dönüşmektedir. Vakıfların zaman içerisindeki değişimlerini takip etmek düzenli olarak tutulmuş, gelir ve giderlerini içeren muhasebe defteri yoluyla mümkündür.

Âdile Sultan'ın babaannesi Nakşidil Valide Sultan'ın türbesinde hergün 10 cüzhânın Kur'an okuduğu vakfın 1326-1334(1908-1916) yılları arasını içeren 9 yıllık gelir ve giderleri gösteren VGM 1835. 38 numaralı evrak bu bölümde konu edinilmektedir. Belge “*Evkâf-ı mülhekanın eman olunan muhasebelerine mahsus varaka*” başlığını içermektedir.

Ayrıca giriş olarak “*cennet mekân Âdile Sultan hazretlerinin Nakşidil Valide Sultan türbe-i şerifesindeki eczâ-i şerife için nukûdu. Vakfın 1326 senesi Martı ibtidâsından 1334 senesi Şubat gayesine kadar mütevellisi Abdülvehhab Efendi hazreti hazır olduğu halde marifet-i şerhle eman olunan muhasebesidir*” ifadelerine yer verilmiştir. Vakfın mütevellisi ferâşet-i şerife vekili nâibü'l harem Seyyid Abdülvehhab Efendi'dir. Belgenin sağ tarafında vâridat başlığıyla müteveli tarafından tahsil olunan veya hazineden mütevellisine verilen miktarlar her sene için yazılmıştır. Tahsil edilmeyen vâridat kısmı boştur. Bu da tahsil edilmeyen alacağın olmadığını gösterir.

Vâridat kısmında h.1326-1334(m.1908-1916) yılları arasında iki farklı gelir miktarlarını gösteren tablo yer almaktadır. İkinci tabloda ki toplam gelir miktarı toplam gider miktarıyla örtüştüğünden ikinci tablodaki veriler bu makalede Tablo 1'de görüldüğü şekliyle değerlendirilmeye tâbi tutulmaktadır. Tablodaki veriler bire bir orijinal belgedekilerdir. Hesaplandığında eksik yahut yanlışlıklar varsa dikkate alınmamıştır.

Tablo 1: Âdile Sultan Okuma Vakfı'nın h.1326-1334(m.1908-1916) Tarihleri Arasındaki Gelirleri (VGM 1835. 38)

Tarihler	Müteveli tarafından tahsil olunan veya hazineden mütevellisine verilen para (kuruş)
1326	17.683 kuruş 20 para
1327	16.209 kuruş 35 para
1328	17.975 kuruş 5 para
1329	14.736 kuruş 9 para
1330	22.650 kuruş 26 para
1331	16. 209 kuruş 35 para
1332	17. 547 kuruş 6 para
1333	14. 671 kuruş 31 para
1334	13.473 kuruş 20 para
Toplam Gelir/Yekûn Vâridat	152.077 kuruş 25 para

26 ÂDİLE SULTAN'IN FATİH'DE KURDUĞU OKUMA VAKFININ SOSYO-EKONOMİK YÖNLERİYLE İNCELENMESİ

Belgenin sağ tarafında *mesârifât* başlığı altında okuma vakfının giderlerine yer verilmektedir. Vakfın gelirleri her yıl için ayrı ayrı verilirken masraflar(giderler) için tarih belirtilmez. Masraflar alt alta yazılarak toplanmaktadır. Giderler alt alta yazılmış olmakla birlikte bu giderlerin içerisinde türbedarlara ve cüzhanlara tevdi edilen meblağlar türbedar ve cüzhanların isimleri zikredilerek verilmiştir. Sırasıyla isimleri geçen zatlar: Türbedar-ı evvel Abdülkadir Efendi, Türbedar-ı Sâni Fazıl Efendi, Türbedar-ı Sâlis Muhtar Efendi, Reis-i Ecza Salih Efendi, Cüzhan Arif, İbrahim, İmam Hâfız, Hafız Sait, Emin, Münir, Hasan Efendilerdir. Fakat bu giderlerin tarihleri verildiğinden hangi yıla ait olduğu, ne sıklıkla verildiğiyle ilgili yorum yapmak mümkün değildir. Bazı gider kalemleri olarak türbedar-ı evvele 1.080 kuruş, türbedar-ı sâniye 1.060 kuruş, reis-i ecza Salih Efendi'ye 1.080 kuruş, cüzhanlara 900'er kuruş, kâtip Mahmud Bey'e 3.000 kuruş, Kur'an-ı Kerim okunurken ısınmada kullanılan kömür gideri için 712 kuruş verilmiştir.

Tablo 2: Âdile Sultan Okuma Vakfı'nın 1326-1334 Tarihleri Arasındaki Giderleri (VGM 1835. 38)

Nukûd-u mevkûfun yekûn mesârifâtı	133.224 kuruş
Nukûd-u mevkûfece ita olunan âdat tahsiliyesi	6.574 kuruş 30 para
Mürettebât Hazinesi	941 kuruş
..... Vergisi	4.562 kuruş 10 para
Turuk-u Velâyet Hissesi	228 kuruş 5 para
Fazla-yı vakif olup sene-i atıyyeye devri iktizâ eden	6.546 kuruş 19 para
Yekûn Mesârifât/Toplam Giderler	152.077 kuruş 25 para

Belgedeki rakamların bire bir alındığı Tablo 1 ve 2'deki veriler gelir ve giderlerin aynı olduğu/örtüştüğünü, vakfın gelir ve gider fazlalığının olmadığını göstermektedir. Bu durum vakfın bir işletme olarak usulüne uygun yönetildiğini, kaynakların doğru kullanıldığını göstermektedir.

Sonuç

Âdile Sultan II. Mahmud'un kızı olarak sarayda iyi eğitim görmüş bir kadındır. Âdile Sultan'ı Osmanlı Dönemi'ndeki hanedan mensubu kadınlar arasında farklı kılan sebeplerden birisi divan sahibi entelektüel şaire bir kadın olmasıdır. Yazmış olduğu eserlerde mersiye, tahasürnâme, iftiraknâme gibi dönemin yaşanmış olaylarını konu etmesi, saraydaki yaşam ve dönemin şartları hakkında fikir sahibi olmamızı sağlamaktadır. Yazmış olduğu divanı edebî anlamda birçok çalışmanın

konusunu teşkil etmiştir.

Âdile Sultan diğer saray mensubu kadınlar gibi vakıf kurma gele-
neğini devam ettirmiştir. Birçok farklı konuyu ihtiva eden vakfiyeleri
İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde 4993 numarayla
kayıtlı altın tezhip süslemeli 88 varaktan oluşan bir cilt içerisinde top-
lanmıştır. Âdile Sultan'ın vakıflarını inceleyen çalışmalar mevcuttur.
Müstakil olarak bu çalışmanın konusunu teşkil eden okuma vakfını in-
celeyen bir çalışmaya literatürde rastlanmamıştır. Nakşidil Valide Sul-
tan Türbesi'deki okuma vakfını konu edinen iki vakfiye bu makalede
ayrıntılı olarak incelenmiştir.

İlk vakfiye h. 1267'de (m. 1851) tanzim edilmiştir. Bu vakfiyede
60.000 kuruş nakit ve 30 adet Kur'an-ı Kerim cüzü vakfedilmektedir.
Kur'an cüzlerinin Fatih'de bulunan Nakşidil Valide Sultan Türbesi'ne
teslim edilmesi buyrulmaktadır. Vakfedilen nakit paranın Evkâf Nezâ-
reti'ne 10'a 11,5 hesabıyla istirbâh olunması şart koşulmaktadır. Elde
edilen gelirle Kur'an-ı Kerim'i tecvid ve tertil üzere okuyan 10 kişinin
hergün sabah namazında türbeye gelmesi ve her biri birer cüz Kur'an-ı
Kerim okuması, 30 günde 10 tane hatim indirilmesi istenmektedir.
Ödemeler 60.000 kuruşun nemalanmasıyla elde edilen kârla ödenmek-
te, kalan para asıl olana ilave edilmekteydi. Vakfiyede; Kur'an-ı Kerim
okumaları sonrasında yapılan hatimlerin türbede defnedilmiş Âdile
Sultan'ın annesi Zernigâr Kadın Efendi'ye, babaannesi Nakşidil Valide
Sultan'a ve bizzat kendilerine hayattayken selameti, öldükten sonra ise
ruhuna armağan edilmesi vazedilmektedir.

İkinci ek/zeyl vakfiyede hicrî 1286(m. 1869) yılında oluşturulmuş
olup birinci vakfiyedeki bir kısım şartlar değiştirilerek yeniden düzen-
lenmiştir. Vakfiyede 30 nefer eczâhanâna verilen 25 kuruş yevmiyele-
rin yeterli olmadığı belirtilmektedir. Bu yüzden 15 nefer eczâhanânın
sabah namazı vaktinde Kur'an-ı Kerim tilavet etmesi, iki günde bir
hatim indirmesi, 15 kişilik guruptaki birinin reis-i eczâhan olarak ha-
tim duasını yapması istenmektedir. Ayrıca cüzhânların yevmiyesi 25
kuruştan 75 kuruşa çıkarılmıştır. Reis-i eczâhanâna hatim duası için
40 kuruş veriliyorken 15 kuruş zam yapılarak yevmiyesi 55 kuruşa çı-
karılmıştır. Hâsıl olan sevabın Hz. Peygamber'in, ashabının, tâbiînin,
tebe-i tâbiînin, babası Sultan II. Mahmud'un, annesi Zernigâr Kadın'ın,
zevci Mehmet Ali Paşa'nın, kerimesi Hayriye Hanım'ın ruhlarına hedi-
ye edilmesi vazedilmektedir/şart koşulmaktadır. Okunan Kur'an-ı Ke-

28 ÂDİLE SULTAN'IN FATİH'DE KURDUĞU OKUMA VAKFINİN SOSYO-EKONOMİK YÖNLERİYLE İNCELENMESİ

rim'in hayattayken Âdile Sultan'ın selameti, öldükten sonra ise ruhu için okunması dile getirilmiştir.

Bu çalışmada Âdile Sultan'ın Fatih'de Nakşidil Valide Sultan Türbesi'nde Kur'an-ı Kerim okuma vakfı iki yönüyle incelenmiştir. Birinci olarak vakfın daha çok Osmanlılara özgü vakıf çeşidi olan para vakfı olarak kurulmasıdır. Para vakıfları sayesinde küçük tasarruflarıyla mütevazı halktan kimseler de vakıf kurabilmekteydi. Genelde Kur'an okuma, mevlid-i şerife okuma vakıfları ağırlıklı olarak para vakfı olarak kurulmaktadır. Bu çalışmada para vakıflarının pratikteki işleyişi vakfın vakfiyesi ve VGM 01835.00038 numaralı belgeye dayanarak anlaşılmaya çalışılmıştır. Söz konusu belgede vakfın gelir ve giderlerinin örtüştüğü görülmektedir. İkinci olarak türbede Kur'an tilavet edilmesi, hatim duasının yapılması, hâsıl olan sevabın şart koşulan kişilerin ruhlarına hediye edilmesi şeklinde vakfın hizmet vermesi okuma vakıflarının pratikteki uygulamalarıyla ilgili önemli bilgiler sağlamaktadır. Bu tarz vakıflar ağırlıklı olarak kadınların vefat etmiş yakınlarına olan vefasının göstergelerinden biridir.

Teşekkür: Bulunmamaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız çift kör hakemli

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Acknowledgment: N/A.

Peer-review: Externally double-blind peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no grant support.

Son not

1. Bu çalışmaların bazıları: Ümran Atasoy, "Style in the Divans of Âdile Sultan and Tevhîde Hamm", *Master Thesis*, Boğaziçi University; Tuba Çakıroğlu, "Âdile Sultan Divanı'nda Ölüm", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt:60, Sayı:1, 2020, 199-213; Reyhan Keleş, "Âdile Sultan Şiirlerinde Dini Hassasiyet", *Bildiri*, Uluslararası İslam ve Kadın Çalıştayı, İğdir Üniversitesi, 9 Haziran 2018; Nilüfer Yılmaz, "Âdile Sultan Divanı'nda Dini-Tasavvufi Unsurlar", *Yüksek Lisans Tezi*, Sakarya Üniversitesi, 2002; Hikmet Özdemir, *Âdile Sultan Divanı*, T.C Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara 1996.
2. Bu çalışmaların başlıcaları: Hikmet Özdemir, *Âdile Sultan Vakfiyesi*, Türkiye İlmî, İçtîmai Hizmetler Vakfı, Özfa Matbaacılık, İstanbul 1998; Arif Kolay, "Hayırsever, Dindar, Nazik ve Şâire Bir Padişah Kızı: Âdile Sultan", *Akademik İncelemeler Dergisi (Journal*

of *Academic Inquiries*), Cilt/Volume:12, Sayı/Issue:2, Yıl/Year: 2017(1-33); Ferda Mazak, “Âdile Sultan’ın Üsküdar’da Yaşadığı Mekanlar, Vakıfları ve Bugünkü Durumları”, *Üsküdar Sempozyumu 23-25 Mayıs Bildiriler*, Cilt 2, Üsküdar Belediye Başkanlığı Üsküdar Araştırmaları Merkezi Yayın No: 10, İstanbul 2004, 131-134; Ferda Mazak, *Sultan II. Mahmud’ un Kızı Âdile Sultan*, Çamlıca Kültür ve Yardım Vakfı, İstanbul 2000.

3. “Validem sevgili cânım Zernigâr
Hüsn ü ahlakı güzel takva şiar
Gitti dünyadan beni koydu yetim
Meskenin ya Rabbi kıl Dârü’n-na’im”
4. “Sonra oldu Nevfidan Kadın bana
Kendi evladı gibi sâdık ana
Kimseye çeşmim yaşın sildirmedi
Vâlidem olmadığın bildirmedi
Bağrına basdı bana etdi nigâh
Hak ona Firdevs’i etsin cây-gâh”
(Özdemir, 1996, s. 265-266).
5. Haberin metni şu şekildedir: “İrade-i seniye ile Üsküdar’da vaki Haydarpaşa sahrayı ferahfezâsı münasip görülmüş ve cemaziyelahirin ilk gününden (Cuma) başlamak üzere yedinci Perşembe gününe kadar bir hafta sürecek şenlikli bir düğün hazırlanmıştır. Meydana çadırlar, obalar kurulmuş, bütün devlet erkânı ve şehir halkı davet edilmiştir. Kendilerine tezkere yazılarak resmen çağrılanlar şöyle sıralanmıştır: Sadrâzam, seras-ker paşalar, Meclis-i vâlâ reisi Süleyman Paşa, Harbiye Nazırı Fethi Paşa, Tophane Müşiri Mehmed Ali Paşa, Devletlû Kapdan Paşa, İstanbul ordu müşiri Reşid Paşa, Maliye Nazırı Saffetî Paşa, Evkaf Nazırı Hasib Paşa, Rifat Paşa, Kâmil Paşa. Kendilerine tahsis edilen günlerde cami şeyhleri, müderrisler, imamlar, ilmiye sınıfı. Düğünün beşinci Salı günü rahipler, patrik, hahambaşı. Altıncı Çarşamba günü İstanbul’da bulunan bütün ecnebi devlet sefir ve maslahatgüzarlarına (madamaları ile) tahsis olunmuş ve padişah tarafından kabul olunmuşlardır. Geceleri denizde sallar üzerinde meşaleler yakılmış türlü renklerde fişekler atılmış, Topkapı, Çırağan, Beylerbeyi sarayları, kışlalar, karakollar, Boğazın her iki kıyısındaki bütün vezir ve nazır yalıları kandilleri ile donatılmış, her tarafta şehriyânler yapılmıştır” (Naci, 1965, s. 30).
6. Mersiyenin bir kısmı şu şekildedir:
“Gerçi dünyaya gelen ma’lumdur elbet göçer
Ah kıldı ol civân ü ol melek adn’e sefer
Sabrını lütfet ilahi çün budur hükm-i kader
Gitti Hayriyye’m kerimem derdi geçdi cânâ âh
Çâre yok bu yolda emr-i Hak ezelden bu âna
Ağla çeşmim ağla feryad eyle rahm etsin Hudâ”
(Özdemir, 1996, s. 255)
7. “Gizlice şaha buyur,
Hâne-yi tenhâya buyur
Sevdiğim aman kerem et
Lûtf ile cânâna buyur
Halk uyur ağyar uyur
Ey gül-i rânâ buyur”
8. “Merhabâ ey fahr-i âlem merhabâ
Merhabâ ey şâh-i a’zam merhabâ
Zat-i pâkin eylemiş rabb ül-a’lâ
Bâis-i icâd-ı eşyâ mutlakâ
Essalât ü vesselâm ey mahzen-i zât-i hudâ

30 ÂDİLE SULTAN'IN FATİH'DE KURDUĞU OKUMA VAKFINİN SOSYO-EKONOMİK YÖNLERİYLE İNCELENMESİ

Essalât ü vesselâm ey ehl-i beyt-i müctebâ
(mutriban.com, erişim tarihi: 08.04.2022)

9. “Adile Sultan babamla görüşmek istediği zaman haber gönderir, sarayda hususi hazırlıklar yapılır, bu suAdile Sultan babamla görüşmek istediği zaman haber gönderir, sarayda hususi hazırlıklar yapılır, bu suretle saraya gelirdi. Hala Sultan gelmek iste-yince babam hususi dairesinde kendisini beklerdi. Arabası Hünkâr Dairesi'ne yanaşır, Başmusahip koluna girerek arabadan indirir, kapıdan girerken babamla Valide Sultan tarafından karşılanırdı. Babam hürmet ve tazimle halasının eline öper, büyük kanepeye halasını oturtup kendisi de karşısına otururdu. Hazinedarlar, askılar içerisinde kahve-sini getirirler, babam eliyle tepsiden alıp halasına verirdi. Adile Sultan'ın nargile içmek mutadî olduğundan evvelden mücevherli billur nargile hazırlanı, odaya getirilir, ba-bam kalkıp halasının önüne koyar, marpuçu da eline verirdi. Babama ‘oğlum’ hitabında bulunur, babam da kendisine ‘emredersiniz halacığım’ cevabını verirdi. Konuşma bir iki saat kadar devam ederdi, yine geldiği gibi arabasına biner. Babam da kapıya kadar kendisine teşyî ederdi.” (Osmanoğlu, 2016, 99-100).
10. Reis-i eczâhanân: Kur’an-ı Kerim tilaveti gerçekleştiren cüzhânlar topluluğunun baş-kamı olarak rutin olarak okumaların gerçekleştirilmesinde
11. Rehin terim olarak “Bir malın bir alacağa karşılık aynı teminat olmasını sağlayan akid ve bu akde konu olan mal” anlamına gelmektedir. Rehin, alacaklı şahsın vermiş olduğu borç karşılığında teminat işlevi gören, borçlu kişiye ait olan bir malı alkoymasdır. Rehin uygulaması, İslâm toplumlarında olduğu kadar Müslüman olmayan yahut İslâm öncesi toplumlarda da yaygındır. Rehin uygulamasının hem alacaklıya hem de borçluya faydaları nedeniyle ekonomik hayatın hayatî uygulamalarından birisi olmuştur. Ala-caklı; vermiş olduğu borcun teminatını rehinle elinde tutarken, borçlu da ihtiyacı olan nakit ihtiyacını rehin karşılığında elde etmiş olur. Rehin uygulamasında rehin veren kişi akit esnasında rehin verilen malın rehin alan kişi tarafından kullanılmasına mü-saade etmesi durumunda rehinden faydalanabilir aksi durumda faydalanma yetkisi yoktur. Fakat binilen, sütü sağılan ve hizmetinden faydalanılan cinsten rehinin kulla-nılmasında bir bahis yoktur. Rehin sözleşmesi, borçlunun borcunu ödemesi ve alacaklı kişinin borcuna teminat olarak tuttuğu rehini iade etmesiyle son bulur (Çalış & Hacak, 2007, s. 538-541).

Kaynakça / References

- Âdile Sultan Çeşmesi. <http://www.suvakfi.org.tr/cesme/adile-sultan-cesmesi-h-1143-m-1730/1810/>, (Erişim Tarihi: 09.04.2022).
- Âdile Sultan. *The Encyclopaedia of Islam Three*, Fasc.1, 2008, s. 69.
- Altuntaş, M. C. (2010). “Osmanlı İlim Geleneğinde Buhârîhânlık”, *Yüksek Lisans Tezi*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hadis Bilim Dalı.
- Apaydın, H. Y. “Kefâlet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 25, s.170.
- Atasoy, Ü. (2019). “Style in the Divans of Âdile Sultan and Tevhîde Hamm”, *Master Thesis*, Boğaziçi University.
- Azamat, N. (1988). “Âdile Sultan”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul, s. 382-383.
- Cumhuriyet Başbakanlık Arşivi Muamelat Genel Müdürlüğü BCA. 11. 03. 1923 ta-rihli 198-355-6, Dosya Ek:234.
- Çakıroğlu, T. (2020). “Âdile Sultan Divanı'nda Ölüm”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt:60, Sayı:1, 199-213.
- Çalış, H., Hacak H. “Rehin”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 34, s. 538-541.

- Çizakça M. (2000). *A History of Philanthropic Foundations: The Islamic World from the Seventh Century to the Present*. İstanbul: Boğaziçi University Press.
- Eyice, S. “Âdile Sultan Sarayı”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 1, s. 383-384.
- Eyice, S. (1993). “Âdile Sultan Namazgâhı”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 1.
- Genç, M. (2014). “Klâsik Osmanlı Sosyal-İktisadî Sistemi ve Vakıflar”, *Vakıflar Dergisi*, 42.
- Kolay, A. (2017). “Hayırsever, Dindar, Nazik ve Şâire Bir Padişah Kızı: Âdile Sultan”, *Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)*, Cilt/Volume:12, Sayı/Issue:2, (1-33).
- Mazak, F. (2000). *Sultan II. Mahmud’ un Kızı Âdile Sultan*, İstanbul: Çamlıca Kültür ve Yardım Vakfı.
- Mazak, F. (2004). “Âdile Sultan’ın Üsküdar’da Yaşadığı Mekanlar, Vakıfları ve Bugünkü Durumları”, *Üsküdar Sempozyumu 23-25 Mayıs Bildiriler*, Cilt 2, Üsküdar Belediye Başkanlığı Üsküdar Araştırmaları Merkezi Yayın No: 10, s. 131-134.
- Naci, E. (1965). “Türk Sarayında Müstesna Bir Prenses Âdile Sultan”, *Hayat Tarih Mecmuası*, Cilt:1, Sayı: 10.
- Osmanoğlu, A. (2016). *Babam Sultan Abdülhamid*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Özcan, T. (1997). “Kanuni Dönemi Üsküdar Para Vakıfları”, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslamTarihi ve SanatlarıAnabilim Dalı.
- Özdemir, H. (1996). *Âdile Sultan Divanı*, Ankara: T.C Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi.
- Özdemir, H. (1998). *Âdile Sultan Vakfiyesi, Türkiye İlmî, İhtimai Hizmetler Vakfı*, İstanbul: Özfa Matbaacılık.
- Özgişi, T. (2013). “Osmanlı’da bir kadın eğitim gönüllüsü: Adile Sultan”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:6, Sayı: 2, 463-469.
- Özvar, E. & Yıldırım, S. (2022). “Long-Term Changes in the Creation of New Cash Waqfs in Istanbul.” *Bilig*, no. 102, pp. 27-51.
- Sakaoğlu, N. (2008). *Bu Mülkün Kadın Sultanları Valide Sultanlar, Hatunlar, Hasekiler, Kadınefendiler, Sultanevendiler*, İstanbul: Oğlak Yayınları, s.407-412.
- Saz, L. (2010). *Haremde Yaşam, Saray ve Harem Hatıraları*, Sedat D. (Haz.) İstanbul: DBY Yayınları.
- Singer, A. (2012). *İyilik Yap Denize At: Müslüman Toplumlarında Hayırseverlik*, Ali Özdamar (çev.) İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü, VGM 01835.00038.
- VGM Defter No: 1463, Kayıt No:165, Defterin ismi: Sultan Mahmud Sâni Validesi Nakşidil Valide Sultan.
- Yılmaz N. (2002). “Âdile Sultan Divanı’nda Dini- Tasavvufi Unsurlar”, *Yüksek Lisans Tezi*, Sakarya Üniversitesi.
- Zeyl-i vakfiyye: <https://www.vgm.gov.tr/kurumsal/tarihce/vakif-deyimleri-ve-terimleri-sozlu#dic28>, (Erişim tarihi: 30 Mart 2022).